

ACTELE JUSTIȚIEI CONSTITUȚIONALE: SUNT SAU NU ACESTEA IZVOARE DE DREPT?

Eugen BUTUCEA

Doctorand, Școala doctorală în Științe Juridice, Universitatea de Stat din Moldova,
Consilier raional, Consiliul raional Criuleni, Republica Moldova
e-mail: salubrisgrup@yahoo.com

Gheorghe COSTACHI

Doctor habilitat în drept, profesor universitar, cercetător științific principal în cadrul
Institutului de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, Universitatea de Stat din Moldova,
Chișinău, Republica Moldova
e-mail: costachi70@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0003-1396-7598>

The article contains a summary approach of the notion of source of law and of the categories of sources of law in order to assess the possibility of recognizing this quality in constitutional justice acts. As a result of the analysis carried out it is noted that there is no unique position on the vocation of these acts to be sources of law, which justifies the launch in the academic environment of extensive theoretical discussions in this field.

Keywords: *Constitutional Court, acts of the Constitutional Court, source of law, formal source of law, quality in constitutional justice acts.*

Introducere

Problema recunoașterii valorii actelor justiției constituționale ca fiind izvor de drept este una extrem de importantă și actuală, chiar dacă în arealul nostru științific ea nu se bucură de atenția cuvenită (spre deosebire de doctrina românească sau cea rusească). Cel mai vorbitor în acest sens este excluderea acestora din sistemul izvoarelor dreptului, atestată practic în fiecare manual de teorie generală a dreptului [23, p. 8].

Dincolo de lipsa interesului științific și a recunoașterii doctrinare, totuși considerăm că ar fi necesară o abordare detaliată a naturii juridice a actelor justiției constituționale și a locului acestora în sistemul izvoarelor de drept, pornind mai ales de la trăsăturile și particularitățile acestora ca acte juridice.

Scopul studiului. Pornind de la cele menționate în studiul de față, ne propunem o trecere în revistă a noțiunii de izvor de drept și a categoriilor de izvoare ale dreptului în vederea aprecierii posibilității recunoașterii unei astfel de calități actelor justiției constituționale.

Rezultate obținute și discuții

În condițiile în care ne-am propus o abordare a problemei valorii actelor justiției constituționale ca izvor de drept, este logic pentru început a trece în revistă atât noțiunea de *izvor de drept*, cât și sistemul izvoarelor de drept, recunoscut de către doctrina noastră.

În general, în literatura de specialitate, formele de exprimare a normelor juridice au căpătat denumirea de *izvoare de drept* [12, p. 74; 3, p. 273; 1, p. 271]. Referitor la sensul și esența noțiunii de *izvor de*

drept, până la moment, în doctrină, nu există o viziune unitară. O bună parte din autori, preferă utilizarea exclusivă a noțiunii de *izvor de drept*, pornind de la sensul acesteia adevărat, filologic („ceea ce servește un început la ceva, de unde apare ceva ...”). O altă parte, susțin necesitatea înlocuirii acestei sintagme cu o alta – *forma dreptului* (sau „formă de exprimare a normei juridice”, „formă juridică externă” etc.) [22, p. 282], cu același sens de *izvor de drept*. O a treia categorie de autori folosesc denumirea dublă – *forma (izvorul) dreptului* sau *izvorul (forma) dreptului* [11, p. 15-16].

Pornind de la cele menționate, la moment, în literatura de specialitate pot fi atestate cel puțin trei poziții referitoare la raportul dintre termenii *izvorul dreptului* și *forma dreptului* [21, p. 8]: termenii sunt identici; termenii sunt distincți sub diferite aspecte; termenii se deosebesc fără a se intersecta, dar cu ajutorul altor termeni se pot raporta unul la altul.

În opinia cercetătorului autohton, prof. Gh. Avornic [1, p. 271-272], termenul *forma dreptului*, în calitatea sa de categorie juridică, este mult mai larg decât cel de *izvor de drept*, întrucât: *forma dreptului* include în sine partea internă, care nu este altceva decât sistemul dreptului, și partea externă, care reprezintă toate *izvoarele dreptului*. În același timp, diferența dintre aceste noțiuni este determinată și de etimologia însăși a noțiunii de *izvor*; în literatura juridică prin acesta fiind desemnate sursele, originea, factorii de determinare și de creare a dreptului. Mai mult, termenul *izvor de drept* are mai multe accepțiuni, cum ar fi: izvor de drept în sens material și izvor de drept în sens formal, izvor intern și izvor extern, izvor direct și izvor indirect, izvor scris și izvor nescris etc. La rândul ei, strict juridic, *forma* mărturisește că regula de drept este rezultatul activității normative a statului, exprimând voința deținătorilor puterii de stat, iar respectarea ei este asigurată, la nevoie, prin forța de constrângere a statului [2, p. 10].

În concluzie, cercetătorul subliniază că *izvoarele dreptului* sunt doar o parte componentă a *forme dreptului* (idee atestată și la alți autori [20, p. 286; 19, p. 401]), întrucât *forma dreptului* este o categorie amplă, ce cuprinde două părți: una internă, care exprimă structura internă a dreptului, sistemul de drept, iar alta externă, ca metodă de întărire și exprimare a normei juridice, ceea ce nu este altceva decât izvoarele formale ale dreptului.

Din studiile realizate pe marginea acestei probleme [11, p. 19] (relativ puține la număr în arealul nostru științific) devine evident că discuțiile asupra categoriilor de *izvor de drept* și *forma dreptului* pot continua până la nesfârșit în condițiile în care nu se ține cont de accepțiunile dreptului (natural sau pozitiv) prin prisma cărora este tratată problema, precum și de natura fenomenelor în cauză (științifico-juridică sau filosofică).

În acest context, prezintă importanță mijlocul de aur la care s-a ajuns în doctrina contemporană. Deci, pentru a se evita confuzia dintre cele două abordări ale izvoarelor dreptului [3, p. 273; 18, p. 276; 9, p. 225], în știința juridică s-a făcut distincția între *izvoarele materiale* sau în sens material și *izvoarele formale* sau în sens formal ale dreptului.

Izvoarele materiale ale dreptului, numite și izvoare reale, sunt concepute ca adevărate „dat”-uri ale dreptului, realități exterioare ale acestuia care determină acțiunea legiuitorului: ele dau naștere unor reguli izvorâte din necesitățile practice. În conținutul acestor izvoare (numite și *surse* [10, p. 406]) sunt introduse elemente ce aparțin unor sfere diferite ale realității sociale. Din acest punct de vedere, sunt considerate izvoare ale dreptului factorii de configurare a dreptului, dreptul natural, rațiunea umană și conștiința juridică [3, p. 274]. Într-o altă opinie, *izvoarele materiale*, denumite și „izvoare substanțiale” ale dreptului sunt expresia condițiilor vieții economice, sociale, politice, culturale și ideologice [17, p. 174].

Referitor la *izvoarele formale*, acest concept presupune mijlocul cu ajutorul căruia se exprimă izvorul material, forma pe care o îmbracă dreptul în ansamblul normelor sale. Este vorba deci de un sens propriu terminologiei juridice (care reflectă în esență sensul specific, strict juridic al conceptului de *izvor de drept*), care nu coincide întru totul cu sensul etimologic al cuvântului [9, p. 226].

Pornind de la semnificația deosebită a izvoarelor formale, în cele ce urmează ne vom opri în principal la acestea, din categoria cărora fac parte: *actul normativ, cutuma, jurisprudența sau precedentul judiciar și doctrina*.

A. Cel mai important izvor de drept este *actul normativ*, care conține reguli cu caracter obligatoriu, investite cu forță juridică superioară altor izvoare ale dreptului și tinzând să acopere întreaga sferă a relațiilor sociale ce necesită reglementare juridică. În doctrină, *actul normativ* este definit ca „izvorul de drept creat de organele autorității publice, izvor care conține reguli generale și obligatorii a căror aplicare, la nevoie, este asigurată de forța de constrângere a statului” [1, p. 285].

Pornind de la faptul că în sistemul nostru de drept atestăm existența mai multor categorii de *acte normative*, considerăm necesar a le preciza, așa cum ele sunt expuse în *Legea cu privire la actele normative* nr. 100/2017 [13]. Astfel, conform art. 6 din legea citată: „Legislația Republicii Moldova este constituită din următoarele acte normative: a) Constituția Republicii Moldova; b) legile și hotărârile Parlamentului; c) decretul Președintelui Republicii Moldova; d) hotărârile și ordonanțele Guvernului; e) actele normative ale autorităților administrației publice centrale de specialitate; f) actele normative ale autorităților publice autonome; g) actele normative ale autorităților unităților teritoriale autonome cu statut juridic special; h) actele normative ale autorităților administrației publice locale.”

Doctrina grupează toate actele normative în două

categorii principale, în funcție de forța lor juridică [1, p. 289]: *legi și actele normative subordonate legii*.

În sens larg, prin termenul *lege* se înțelege orice act normativ, iar în sens restrâns este vorba doar de actele normative emise de Parlament (organul legislativ al statului). Accepțiunea care ne interesează din punct de vedere al unei analize riguroase a surselor dreptului este cea de-a doua. În contextul dat, art. 8 alin. (1) din *Legea cu privire la actele normative* nr. 100/2017 stabilește: „Legea este un act normativ adoptat de Parlament în temeiul normelor constituționale, conform procedurii stabilite de Constituția Republicii Moldova, de Regulamentul Parlamentului, aprobat prin Legea nr. 797/1996, precum și de prezenta lege.”

După importanța lor, modalitatea formală a adoptării și materiile pe care le reglementează, legile se clasifică în *legi constituționale, legi organice și legi ordinare* (clasificare reglementată expres în art. 8 alin. (2) din *Legea cu privire la actele normative* nr. 100/2017).

Legile constituționale sunt Constituția și legile de revizuire a acesteia. *Constituția* este fundamentul întregului sistem juridic, apărând ca o sumă de principii de bază, ca o stare de spirit care comandă și controlează orice activitate de normare. Așadar, toate celelalte izvoare ale dreptului, indiferent de felul sau poziția lor ierarhică, trebuie elaborate pe baza și în conformitate cu prevederile Legii fundamentale. Normele contrare Constituției, prevăzute în orice act normativ, sunt anulate de Curtea Constituțională

Legile organice dezvoltă și detaliază principiile fundamentale ale dreptului prevăzute în Constituție, intervenind în domeniile stabilite expres de aceasta (art. 72, alin. (3) [7]), norme completate de dispozițiile *Legii cu privire la actele normative* nr. 100/2017 (art. 10 alin. 3). Spre exemplu, prin legi organice se reglementează organizarea, funcționarea și finanțarea partidelor politice, statutul funcționari-

lor publici, regimul juridic general al proprietății și al moștenirii, organizarea generală a învățământului, statutul minorităților naționale, regimul general al cultelor etc.

La rândul lor, *legile ordinare* sunt toate celelalte legi adoptate de Parlament și pot reglementa orice materie care nu ține de domeniul legilor constituționale sau organice.

Referindu-ne la categoria *actelor normative subordonate legii*, precizăm că acestea sunt actele adoptate de toate celelalte autorități ale statului (cu excepția Parlamentului). Aceste acte se subordonează autorității legii și se conformează prevederilor acesteia, producând aceleași efecte obligatorii ca și legea pentru subiectele la care se referă. În cazul în care intră în dezacord cu legea, care se aplică întotdeauna prioritar, aceste acte își pierd efectul juridic. Din categoria acestora fac parte: hotărârile și moțiunile Parlamentului, decretele Șefului de stat, hotărârile și ordonanțele Guvernului, actele normative ale autorităților administrației publice centrale de specialitate, ale autorităților publice autonome, ale autorităților unităților teritoriale autonome cu statut juridic special și ale autorităților administrației publice locale.

B. Cutuma. Cutuma reprezintă un uzaj (obicei) social constant și uniform, conștientizat ca fiind obligatoriu la nivelul grupului social. Precizăm că este vorba de un „obicei cu valoare juridică”. În acest sens, este important de a delimita *cutuma* de simplul *uzaj de fapt*, care este o practică urmată în mod constant, fără însă a se simți o obligație în acest sens. Un criteriu important în acest caz servește convingerea juridică. De exemplu, obiceiul bacșișului nu este o cutumă, deoarece, deși este adesea practicat, nu este conștientizat ca o obligație cu caracter juridic, dar așezarea arborilor la o anumită distanță de hotar este o cutumă, pentru că implică și o obligație în acest sens. Așadar, *cutuma* poate constitui izvor de drept numai dacă și în măsura în care legea sau un alt act

normativ cu valoare de izvor de drept îi conferă acest caracter, cum ar fi, spre exemplu, reglementările Codului civil privind așezarea unei construcții la o depărtare de hotarul despărțitor a două proprietăți, depărtare stabilită de obiceiul locului. În acest caz, legea (Codul civil) face trimitere expresă la obiceiul locului, adică la cutumă.

În contextul dat, *Codul civil al Republicii Moldova* stabilește în art. 5 [6]: „(1) Uzanța este o regulă de conduită care, deși neprevăzută de legislație, este larg recunoscută și respectată în mod regulat într-un anumit domeniu al raporturilor civile. (2) Uzanța se aplică numai dacă nu contravine legii, ordinii publice și bunelor moravuri, precum și actului juridic.”

Potrivit cercetătorilor [1, p. 280-281], cutuma reprezintă azi doar cu titlu de excepție un izvor de drept în sistemul nostrum de drept, iar ca forță juridică cutuma are, în raport cu legea, un caracter subsidiar, subordonat (intervenind doar *secundum legem* [15, p. 134]).

C. Doctrina juridică (știința dreptului). În majoritatea manualelor de teorie generală a dreptului și a studiilor în materie, *doctrina* este menționată în lista izvoarelor de drept cu precizarea că aceasta **nu constituie izvor al dreptului**, dar, prin tezele teoretice pe care le elaborează și valoarea argumentațiilor folosite, poate influența și contribui la dezvoltarea dreptului și a surselor sale.

D. Jurisprudența sau precedentul judiciar cuprinde deciziile judiciare pronunțate anterior în cazuri asemănătoare celui judecat. Precedentul sau practica judiciară nu are valoare de sursă efectivă a dreptului, ci doar de sursă interpretativă, iar judecătorul are dreptul de a se pronunța doar în mod particular asupra cauzei, fără dispoziții generale sau cu caracter de reglementare. În dreptul anglo-saxon, ca și în dreptul internațional, jurisprudența constituie izvor de drept, alături de cutumă. În sistemul nostru de drept, însă, care se încadrează în cel romano-germanic, **practica judiciară nu este sursă a dreptului**.

Din cele enunțate se poate conchide că sunt izvoare formale ale dreptului, în armonie cu principiile statului de drept, numai *actele normative*, categorie în care se încadrează atât reglementările interne, cât și cele internaționale, acceptate de țara noastră prin aprobare, aderare sau ratificare [23, p. 10].

Cu toate acestea, trebuie recunoscut că în literatura de specialitate se precizează că în statele care aparțin familiei de drept romano-germanic, din care face parte și țara noastră, sunt admise două clase de izvoare formale: *legea și cutuma*, ca *izvoare indiscutabile* și *jurisprudența și doctrina*, ca *izvoare discutabile* [14, p. 93].

În opinia noastră [23, p. 10], discutabilă poate fi doar *jurisprudența* ca izvor de drept, întrucât *doctrina* are un rol doar de interpretare, fără a avea un caracter general obligatoriu, ceea ce exclude orice discuție cu privire la recunoașterea sa ca fiind un izvor de drept.

Axându-ne în continuare pe problema *jurisprudenței* ca izvor de drept discutabil, precizăm că aceasta prezintă importanță pentru noi din considerentul că un corespondent al termenului de *jurisprudență a instanțelor judecătorești* este termenul de *jurisprudență*, utilizat pentru a defini *practica jurisdicțională a Curții Constituționale* și care înglobează toate deciziile instanței de contencios constituțional [5, p. 8]. Sub acest aspect, considerăm că *jurisprudența* necesită o atenție și abordare distinctă, mai ales pentru a vedea în ce măsură *jurisprudența Curții Constituționale* prezintă trăsăturile unui izvor de drept veritabil.

În general, în literatura de specialitate s-a observat că rolul *jurisprudenței* este acela de a interpreta și aplica la cazuri concrete legea. În sensul dat, se consideră că activitatea judecătorului este guvernată de două mari principii: a) el se pronunță întotdeauna în cauza pe care o judecă și nu are dreptul să stabilească dispoziții generale în afara speței particulare ce se deduce în fața sa; b) un judecător, potrivit regulilor de organizare judecătorească din țara noastră,

nu este, în general, legat de hotărârea, într-o cauză similară, pronunțată de un alt judecător și nici chiar de hotărârile sale anterioare [16, p. 163]. Din această perspectivă, concluzia este clară: în principiu, jurisprudența instanțelor judecătorești, indiferent care ar fi gradul acestora de jurisdicție, ***nu poate avea caracter creator, nu poate fi izvor de drept*** [16, p. 163].

Există, însă, în acest caz o situație specială în privința competenței instanței judecătorești supreme, atestată în doctrina românească [5, p. 8]. Potrivit art. 126 alin. (3) din *Constituția României* [8], „Înalta Curte de Casație și Justiție asigură interpretarea și aplicarea unitară a legii de către celelalte instanțe judecătorești, potrivit competenței sale”. Cum suprema instanță își exercită această atribuție constituțională, dezvoltată prin dispozițiile Codului de procedură civilă și ale Codului de procedură penală, prin decizii, ca acte procedurale care îi completează jurisprudența, se impune concluzia logică că jurisprudența acesteia, în materia recursului în interesul legii, întrunește calitățile și are funcțiile de izvor formal al dreptului [5, p. 8]. Decizia pe care o pronunță Înalta Curte se bucură de autoritate de lucru interpretat, dar nu are o legătură formală cu spețele judecate anterior de diferite instanțe care au dat hotărâri neunitare. Pentru a ajunge la o soluție, ca urmare a sesizării sale cu judecarea unui recurs în interesul legii, Înalta Curte nu va judeca fondul proceselor, ci va hotărâ modul de interpretare în viitor a conținutului unei anumite dispoziții legale. Aceste soluții interpretative, constante și unitare sunt invocate uneori ca precedente judiciare în activitatea judecătorească, pe baza lor soluționându-se cauzele cu care sunt investite instanțele de judecată. Pentru acest motiv, în doctrina românească se consideră că soluția interpretativă dată de suprema instanță se poate înscrie în rândul izvoarelor secundare de drept [16, p. 163].

Cât privește vocația deciziilor Curții Constituționale de a fi izvoare formale ale dreptului, în aceeași

doctrină românească pot fi atestate opinii diferite. Bunăoară, Gh. Buta [4] susține că deciziile Curții Constituționale au calitatea de izvor formal de drept. Pornind de la prevederile art. 147 alin. (4) din *Constituția României*, conform cărora deciziile Curții Constituționale sunt publicate în Monitorul Oficial și de la data publicării, ele sunt general obligatorii și se aplică doar pentru viitor, autorul apreciază că în cuprinsul lor se regăsesc toate elementele caracteristice unei norme generale și imperative, de unde se poate trage concluzia că jurisprudența Curții Constituționale – spre deosebire de jurisprudența instanțelor judecătorești, dar asemănător deciziilor pronunțate de către Secțiunile Unite ale Înaltei Curți de Casație și Justiție în soluționarea recursurilor în interesul legii – constituie izvor de drept, deciziile pronunțate de Curte făcând corp comun cu Constituția pe care o interpretează”.

Pe de altă parte, I. Chelaru consideră că pentru determinarea vocației deciziilor Curții Constituționale de a fi izvoare formale ale dreptului, trebuie să se țină seama de tipologia acestora, care decurge din dispozițiile constituționale referitoare la competențele instanței de contencios constituțional. La această tipologie, urmează să fie adăugate deciziile interpretative pronunțate de Curte și care nu își găsesc un temei legal nici în Constituție, nici în Legea nr. 47/1992, dar s-au impus printr-o jurisprudență constantă și bogată, impunându-se datorită timidității sau pasivității doctrinei de specialitate [5, p. 9]. Totodată, autorul menționează că nu există nicio îndoială că deciziile instanței de contencios constituțional, pronunțate pe calea excepției de neconstituționalitate, prezintă caracteristici ale precedentului judiciar [16, p. 165]. O astfel de decizie, fiind general obligatorie, este evident că va trebui să țină seama de ea, în viitor, instanțele de judecată, Parlamentul, Guvernul și toate celelalte autorități ale administrației publice, Președintele României, cei care își desfășoară activitatea în diferite profesii

judiciare etc. În acest context, nu trebuie pierdut din vedere faptul că obligația transmisă prin decizia Curții Constituționale tuturor destinatarilor săi, constă în „îndemnul” ca aceștia să se conformeze dispoziției Constituționale [5, p. 9].

Dincolo de aceasta, I. Chelaru atrage atenția că problema este însă mult mai complicată și mai nuanțată. Chiar Curtea a decis, în mod constant, că în soluționarea cauzelor a căror constituționalitate a fost contestată în fața ei, aceasta nu are rolul unui legiutor pozitiv. Ceea ce face Curtea, este doar să dezlege o problemă de drept, arătând care este înțelesul corect al normei constituționale și în ce constă caracterul neconstituțional al unei dispoziții legale cuprinsă într-o lege, ordonanță a Guvernului sau hotărâre a Parlamentului.

Totodată, autorul precizează că este discutabilă opinia potrivit căreia decizia Curții Constituționale face corp comun cu textul Constituției, pe care o interpretează. Dacă am admite această opinie ar însemna că decizia plenului Curții Constituționale – o autoritate publică constituită prin voința Adunării Constituante – se înfrățește cu voința și concepția originară a puterii constituante, care a luat naștere din votul suveran al poporului român. O astfel de opinie este un „delict de maiestate” la adresa poporului suveran. Deciziile de neconstituționalitate pronunțate de Curtea Constituțională în exercitarea controlului constituționalității legilor, înainte de a fi promulgate de Președintele României au, din punct de vedere formal, caracter general obligatoriu, dar ele sunt destinate de fapt, Președintelui, obligându-l să nu le mai promulge și Parlamentului, care este obligat să reexamineze dispozițiile legale cărora instanța de contencios constituțional le-a infirmat constituționalitatea. În cazul acestora, este mai greu să se susțină vocația lor de a fi izvor formal al dreptului. Cât privește considerentele cuprinse în deciziile Curții, autorul consideră că acestea pot fi asimilate doctrinei [5, p. 9].

Concluzii

Încheindu-și comentariile pe marginea acceptării jurisprudenței Curții Constituționale ca izvor formal al dreptului, autorii consideră că o dezbatere mai largă a acestei problematici ar fi binevenită pentru teoria și practica dreptului.

Evident, susținem această idee, întrucât considerăm a fi foarte importantă argumentarea vocației actelor Curții Constituționale ca fiind izvoare de drept, precizarea tipului concret de acte care au o astfel de vocație, identificarea locului acestora în sistemul izvoarelor de drept prin atribuirea la o categorie sau alta din cele existente, fie prin recunoașterea existenței acestora ca tip distinct de izvor de drept.

Bibliografie

1. AVORNIC, Gh. *Teoria generală a dreptului*. Chișinău: Cartier, 2004. 653 p.
2. AVORNIC, Gh. *Tratat de teoria generală a statului și dreptului*. Vol. II. Chișinău: S.n., 2010. 580 p.
3. BALTAG, D. *Teoria generală a dreptului. Curs universitar*. Chișinău: ULIM, 2010. 536 p.
4. BUTA, Gh. *Jurisprudența, o nouă veche provocare*. În: Revista română de jurisprudență, 2011, nr. 2. [URL]: <https://www.juridice.ro/142958/jurisprudenta-o-noua-veche-provocare.html>.
5. CHELARU, I. *Vocația jurisprudenței Curții Constituționale de a fi izvor de drept*. În: Revista Universul Juridic, 2016, nr. 5, p. 5-12.
6. *Codul civil al Republicii Moldova* nr. 1107 din 06.06.2002. Republicat în Monitorul Oficial nr. 66-75 din 01.03.2019.
7. *Constituția Republicii Moldova* din 29.07.1994. Republicată: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.78/140 din 29.03.2016 (cu modificări și completări ulterioare aduse prin Legea nr. 256 din 25.11.2016 și Legea nr. 70 din 13.04.2017).
8. *Constituția României*, adoptată în ședința Adunării Constituante din 21 noiembrie 1991, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 233 din 21 noiembrie 1991, intrată în vigoare în urma aprobării ei prin referendumul național din 8 decembrie 1991. Revizuită și republicată în Monitorul Oficial al României nr. 767 din 31 octombrie 2003.
9. CRAIOVAN, I. *Tratat elementar de teoria generală a dreptului*. București: All Beck, 2001. 384 p.
10. DJUVARA, M. *Teoria generală a dreptului*. Vol. II. București, 1930.
11. DONOS, V. *Reflecții asupra categoriilor de izvor de drept și formă a dreptului*. În: Conceptul de dezvoltare a statului de drept în Moldova și Ucraina în contextul proceselor de eurointegrare, Materialele conferinței internaționale științifico-practice din 2–3 noiembrie 2018. Chișinău: Ed. Iulian, 2018, p. 15-21.
12. HUMĂ, I. *Teoria generală a dreptului*. Focșani: Neuron, 1995. 170 p.
13. *Legea cu privire la actele normative* nr. 100 din 22.12.2017. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 7-17 din 12.01.2018.
14. MIHAIL, Gh. *Fundamentele dreptului*. Vol. III - Teoria izvoarelor dreptului obiectiv. București: All Beck, 2004.
15. MOTICA, R. I., MIHAI, Gh., C. *Introducere în studiul dreptului*. Vol. I. Timișoara: Alma Mater, 1995.
16. POPA, N. *Teoria generală a dreptului*. București: C.H. Beck, 2012.
17. VOICU, C. *Teoria generală a dreptului*. Ed. a III-a. București: Sylvi, 2001. 359 p.
18. VONICA, R. P. *Introducere generală în drept*. București: Lumina Lex, 2000. 599 p.
19. ВЕНГЕРОВ, А. Б. *Теория государства и права*. Москва: Новый Юрист, 1998.
20. МАРЧЕНКО, М. Н. *Теория государства и права*. Москва: Юридическая литература, 1996.
21. *Теория государства и права: курс лекций* \ под ред. М.Н.Марченко. Москва: Зерцало, 1997. 475 p.
22. ФЕДОРОВ, Г. К. *Теория государства и права*. Кишинэу: Реклама, 2004.
23. BUTUCEA, E. *Actele justiției constituționale ca izvoare de drept*. În: Jurnalul Juridic Național: teorie și practică, 2019, nr. 6, p. 8-13.